

Utasi Csilla (Újvidéki Egyetem)

„nincsen jobb, hogy az ember az ő hivatalja szerint vigyázzon és dolgot tegyen”

Heltai Gáspár *A részszégségnek és tobzódásnak veszedelmes voltáról való Dialogusa*

1. Heltai Gáspár a keresztény kegyesség hiányosságait bíráló *A részszégségnek és tobzódásnak veszedelmes voltáról való Dialogus*át a Heltai-Hoffgreff nyomdában 1552-ben jelentette meg. A *Dialogus* a hitújítás vonzáskörében keletkezett sok más alkotáshoz hasonlóan pontosan meg nem határozható pillanatban kívül került a hagyománytörténés folyamatán: az irodalomtörténet-írás a 19. század utolsó harmadában fedezte föl újra. A kutatásnak máig meghatározó irányt szabott Waldapfel József 1933-as értő és pontos dolgozata, melyben azonosította Heltai forrását, Sebastian Franck *Von dem greulichen Laster der Trunckenheit* című 1531-es traktátusát, s azt is leszögezte, Heltai teljesítményét nem fordításnak, hanem szabad átdolgozásnak kell tekintenünk, hiszen jelentősen módosította az eredeti szöveget, Franck prózai értekezését fiktív párbeszéddé formálta. A *Dialogus* újrakanonizációját elvégző tanulmányírók figyelme Heltai önálló szakaszai felé fordult¹.

¹ E narratív elemek megítélésekor a szakirodalom képviselői eltérő álláspontra helyezkedtek. A szerzők egy része a tanítást megélelítő mozzanatoknak, másik részük pedig a munkát a szépirodalomhoz közelítő jegynek véli. Mindkét közelítésmódon mély nyomot hagyott az 1948-as rendszerváltással kötelezővé vált pragmatikus irodalomszemlélet. Ezt bizonyítja többek között az, hogy a mű tanító beszédhelyzetét fontosnak vélő interpretációk a *Dialogus* intencióját az olvasónak adott világi, gyakorlati útmutatásként határozták meg. Horváth János a tanításnak mind a teológiai, mind a gyakorlati elemét hangsúlyozza. Mint írja, Heltai ajánlásában “előre jelzi könyve fő gondolatait: a bűn (részszégség) állandóan leselkedik a hit útjain.(...) A részszégséget és a vele kapcsolatos bűnöket korholva társadalmi visszasságokat is érint: fejedelmek, nemesek, bírák, tisztartók kegyetlen, istentelen bánását a szegénységgel. Az egész mű a polgári józan életmód, mértékletesség és takarékoság szószólója.” (Horváth János: A reformáció jegyében, A Mohács utáni félszázad irodalomtörténete, Bp., 1957., 375.). Stoll Béla a *Dialogus* 1951-es hasonmás kiadásának *Bevezetésében* Heltait a tökefelhalmozás folyamatában érdekelt polgárként mutatja be: ”Franck a fényűzésben a pénzgyűjtés káros következményeit látja s ezért mindkettőt elítéli, Heltai azonban a maga következetesebb polgári álláspontjáról a kettőt szigorúan elválasztja. A pénzgyűjtést elítélő hang ugyanis ellentétben volt a *Dialogus*nak azzal a tendenciájával, hogy elősegítse a polgárok meggazdagodását.” (A részszégségnek és tobzódásnak veszedelmes voltáról való *Dialogus*, Heltai Gáspár kolozsvári plebános által szerkesztett, Az 1552. évi kiadás hasonmás, sajtó alá rendezte Stoll Béla, Bp., 1951., XXII.1.) Varjas Béla úgy látja, Heltai felismerte, “hogy a polgárság számára végzetes lehet a pazarlás, javainak élvezetekre való elherdálása. Az uralkodó osztály reneszánsz pompakedvelése pedig erre csábítja a némi jólétet elért polgárokat, holott az volna az érdekük, hogy józan, mértékletes élet mellett, egyre újabb jövedelmező vállalkozásokkal növeljék vagyonukat. A könyv tehát városi polgáremberek problémáiról szól és polgári olvasók számára készült. Nem teológiai, hanem társadalmi kérdéseket feszeget, és ebben van fő érdekessége és újsága. Valójában ‘világi’ jellegű és érdekű munka, noha a kor szellemének megfelelően a megoldásokhoz bizonyítékokat, érvet és szabályt a vallásban, a bibliában keresett.” (In: A magyar irodalom története 1600-ig, szerk. Klaniczay Tibor, Bp., 1964., 364.). A pragmatikus szemlélet hatását jelzi, hogy a *Dialogus* szépirodalomhoz sorolásának a valóság-hű ábrázolás a kritériuma. Nemeskürty István A magyar széppróza születése (Bp., 1963.) című monográfiájában azt állítja: “Heltai az első, aki (...) a mindennapi életet (...) ábrázolta, méghozzá

A fikciós eljárásokkal szemben a forrásműről és Sebastian Franckról csupán szószavúán szólt a szakirodalom. Waldapfel József tanulmányában a *Dialogus* társadalomkritikai élet Franck hatásának tulajdonította. Nemeskürty István a forrásmű szerzőjét Heltai német prédikátor kollégájának nevezte, munkáját pedig templomba szánt szónoklatnak². A német és a magyar szöveget mindmáig senki sem vetette össze alaposan, így annak a kérdése sem merülhetett fel, hogy a két munka teológiai tanítása megegyezik-e.

Új szempontból szeretném értelmezni a *Dialogust*. Heltai Gáspár előszavában hangsúlyozza, a címben jelölt bűnök, a részegség és tobzódás szörnyűségét saját felfogásában („az én ítéletem szerint”) mutatja be. Azt szeretném bizonyítani, a forrásmű és Heltai munkájának részletes összevetése nem csupán arra világít rá, hogy Franck tanítását eltérő értelemben közvetítette, hanem arra is, hogy a fikciót e változtatás szolgálatába állította, kijelentése tehát rejtett poétikai reflexiót is tartalmaz, mellyel Heltai kijelöli az általa képviselt, a modern művek befogadását meghatározó értékstruktúrától eltérő értékszerkezetben a fikció szerepét.

2. Sebastian Franck a lutheri reformációt követő évtizedben, a hitújításhoz vezető kérdéseket is gyökeresen átértelmező teológiai-filozófiai áramlat, a spiritualizmus egyik legjelentősebb képviselője volt. Sokféle műfajban és tárgyban nyilatkozott meg, teológiai és történetfilozófiai művek után utolsóként közmondásgyűjteményt adott ki. A Franckról író Jan-Dirk Müller kiemeli, hogy jelöletlen és jelölt hivatkozásokat, paradox szembeállításokat tartalmazó könyvei a ma létező tudományos diszciplínák egyikébe sem sorolhatók be maradéktalanul.

művészi igénnyel és tudatosan.” (61.), Heltai munkája kétségkívül széppróza: “Azzá teszi nem a tiszta és világos kifejezésre való törekvés (...), hanem a próza becsére való különös törekvés, a gyönyörködtetni és tanítva is szórakoztatni akarás, a párbeszédes jelleg, a finom humor, a szemléletes leírás és a két főhős jellemzésének szerény kísérlete.” (81-82.). Bernád Ágoston a Heltai Gáspár válogatott műveihez (Dacia, Kolozsvár – Napoca, 1979.) írt bevezetőjében a szereplők dikciójából kikerekedő, a korabeli élet alakjairól “a hatalmaskodó dúsokról, a megvesztegetett bírákról, a megrendezett-megvásárolt előljáró-választásokról, kikapós-fényűző menyecskékről” szóló történetekre hívja föl a figyelmet: “Heltai *Dialogus*ának látszólag merev-statikus előadását épp ezek az ‘elbújtatott’ történetek színezik és irányítják az eredeti, világi reneszánsz széppróza felé.” (20.) Kőszeghy Péter úgy véli, “a szerző átlépi azt a határt, amely az idézetgyűjteményt és értekezést az oktató szándékú szépirodalomtól elválasztja; Franck munkája a nyersanyag, de amivé Heltai formálja, az minőségileg más”. (Háló, Válogatás Heltai Gáspár műveiből, az utószót írta Kőszeghy Péter, Bp., 1979.)

Úgy vélem, egyik álláspont sem kielégítő, a munka gyakorlati útmutatását hangsúlyozó ugyanis nem szinte egyáltalán veszi figyelembe a szöveg fikciós jelzéseit, a *Dialogust* szépirodalomnak tartó álláspont pedig egyoldalúan csupán a fikciós jelzéseket hangsúlyozza.

² Nemeskürty István: A magyar széppróza születése, Bp., 1963., 61., 82.

André Széguenny tanulmányában³ a nyugati kereszténységnek addigi egységét kikezdő késő-középkori gondolati rendszereket a hitről vallott nézeteik alapján tekinti át. Emlékeztet rá, hogy a megismerés-központú tomista skolasztika Istent ontológiai létként (ens) tételezte, az embert pedig létezőként (esse). Az ember léte ugyan Istentől ered, Isten létéből azonban nem részesül. Az emberi lélek képes az Isten utáni vágyakozásra. A vágyakozást a különbségtevés művelete előzi meg, előbb föl kell ismernie, hogy Isten számára a legfőbb jó, hogy a megismerésére törekedhessék. Emberi értelemmel Istent sohasem ismerhetjük meg egészen, számunkra analógiákban, a teremtéshez, a világhoz való viszonyában nyilvánul meg.

Eltérő gyökerű, a laikus kegyesség mozgalmából képződött meg a hitnek az az elgondolása, melyet Németalföldön Kempis Tamás *Imitatio Christi* című munkája, Németországban pedig a *Theologia Deutsch* című 15. századi névtelen traktátus képvisel. A megismerés ebben az elképzelésben is fontos, ám nem Istenre irányul, Krisztus alakjára és tanítására. A megismerés praktikus körülményei kerülnek előtérbe. A sorrend megfordul, a hit előtte jár a valódi megismerésnek. Széguenny a *Theologia Deutsch*-ből idézi a következő mondatot: „Was möglich ist zu wissen, daran muss man glauben, bevor man es weiss oder erfaerht, anders kommt es nimmer zu wahrem Wissen. Diesen Glauben meint Christus.”⁴

A devotio moderna kegyességéből érkező Rotterdami Erasmus az embert az eredendő bűn dacára jónak képzelte. A vallás képes egyedül az eredendő jóságot kifejleszteni az emberben. Istenről nem írt értekezést, Isten-fogalmát egyéb műveinek antropológiai fejtegetései között meghúzódo kijelentéseiből fejt ki Széguenny. A logosz szót a szokásos verbum helyett a sermo kifejezéssel fordította, ebből arra lehet következtetni, hogy Istent olyan létezőnek tartotta, melynek lényeges jegye a folyamatos önmegvalósítás. E felfogásban Jézus Isten beszédében csupán egyetlen pillanat. Isten Jézus eljövételével nem hagyta abba folyamatos önmegvalósítását. Az embernek Isten ebbéli szándékában kell segítenie, az egyetlen keresztény magatartás tehát a cselekedet. Jézus követése azonban nem a keresztény etika kérdése. Etikaiból ontológiai kérdéssé alakította. Olyan követelmény, mely az individuumnak az abszolút létezésben biztosítja helyét.

³ André Széguenny: Das Problem des Glaubens in den verschiedenen geistigen Strömungen des 16. Jahrhunderts, in: Művelődési törekvések a korai újkorban, Tanulmányok Keserű Bálint tiszteletére, Adattár a XVI-XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 35., Szeged, 1997.

⁴ André Széguenny: i.m., 525.

Mint Szégeunny egy másik tanulmányában leszögezi, a devotio moderna és Erasmus elgondolása között az a leglényegesebb különbség, hogy az Imitációval ellentétben Erasmus nem szakítja el az embert természetes környezetétől, hanem az embert környezetével együtt a szent struktúrájában helyezi el⁵.

Luthert mélyen fölháborította Erasmus teológiai antropológiája. Mindenekelőtt az ember megváltásának esélye foglalkoztatta. Abszolút bűnösségünk belátása a kiindulópont, ezt követi a fölismerés, hogy Isten még ilyen állapotunkban sem vet el bennünket. Isten nekünk tett ígéretében bízhatunk. Segítő, atyai vonásokat viselő Isten-alakot képzelt el. A hitből kirekesztett minden megismerő mozzanatot.

Az 1499-ben született Franck fiatalon, ingolstadti és heidelbergi tanulmányok után a lutheri hitújítás híve lett. Néhány év alatt szembefordult a lutheri reformációval. Meghasonlításának okát Horst Weigel tanulmányában⁶ a meghirdetett erkölcsi megújulás elmaradásában látja. Luther, aki pedig kezdetben semmiféle „media salutis”-t nem ismert el, utóbb a megváltást a „verbum externum-hoz, a szentségektől tette függővé. Franck a hitet Lutherrel ellentétben nem az isteni ígéretre válaszul adott bizalomként, „fiducia”-ként határozta meg, hanem a minden emberben bensejében élő isteni szó aktualizálásaként fogta föl. A megigazulást a benső szó, az isteni szikra, láng, fény, mag metaforákkal megnevezett „verbum internum” életre kelésével egyenlítette ki.

A hitről vallott felfogásának e központi, antropológiai mozzanatából következik tanításának többi eleme. Franck a valóságosan létező egyházakkal egy olyan spirituális közösséget állított szembe, melynek tagjait a benső szó megéledésének kommunikálhatatlan tapasztalata fűzi egymáshoz. Térbeli és időbeli korlát nélkül minden ember tagja, akiben él a benső isteni szó. Ha a valaha és most élő pogányok is tagjai a spirituális egyháznak, ez azt jelenti, Isten nem egyetlen egyszer szólt hozzánk. A benső szó központi mozzanatából következik a Szentírás, s általában az írás tekintélyének megkérdőjelezése. Franck munkáiban az írásba vetett hitet többféle érvre hivatkozva vonta kétségbe. Az erasmusi és az Agrippa von Nettesheim-féle bibliakritikára utalva, a figyelmet a Szentírás teológiailag

⁵ André Szeguenny: Le spiritualisme de Sebastian Franck: ses rapports avec la mystique, le luthéranisme et l'Humanisme, in: 89.

⁶ Horst Weigel: Sebastian Franck und die lutherische Reformation. Die Reformation im Spiegel des Werkes Sebastian Francks., in: Sebastian Franck (1499-1542), Hrsg. Jan-Dirk Müller, Harrasowitz, Wiesbaden, 1993.

ellentmondó helyeire irányítva és a „syllogismus practicus” érvével. A szentírás ugyan fölmutatja, ám képtelen megalapozni az ember új egzisztenciáját.

Franck a rajnai misztika képviselőinek szóhasználatával nevezi szikrának, lángnak az emberben lévő isteni részt. Eszerint a bennünk létező részecske Isten egy darabja, tehát Istenhez hasonlóan minden individuális létezőt meghalad. Semmivel sem azonos, ilyen módon tehát semmiként minden. A hit megismerést jelent, ám etikai cselekvés nélkül elérhetetlen. Az embernek tudatos elhatározással mindenétől meg kell fosztania önmagát, hogy a bensejében élő isteni résszel egyesülhessen. A megfosztásnak ez a folyamata csupán spirituálisan mehet végbe, valóságosan nem, ezért hit – az unio mystica állapota azonban már itt, a földön elérhető állapot, még ha csupán a földi időtől korlátozott értelemben is az. A szóhasználat hasonlósága ellenére Franck a rajnai misztikától eltérően jelöli ki a megismerés hitbeli szerepét. Istent a természet lényegként tételezi („die Struktur dieser Welt und aller Creatur”), azonban sehol sem állítja, hogy Isten ontológiai értelemben létezik. A régi Ádám újjászületése nem jár együtt az ontológiai síkváltással. Szégeunny úgy véli, ezzel Franck anélkül, hogy tudatosult volna benne, a vallás kérdésfeltevésétől a vallásfilozófiához érkezett, annak tételezéséig, hogy az ember önállóan alapozza meg és vetíti a világba saját Isten-képzetét. Az etikának ugyanakkor a megismeréstől eltérően a misztikában játszott szerepéhez hasonló szerepet tulajdonít. A valódi hithez úgy juthatunk el, ha minden természeti fogalomtól megszabadulunk: „denn das Wort hat nicht allain ein erkantnuss / sondern auch ein würckung. Es ist nicht allain ain Liecht und ain versiegeltes schein über uns / sondern auch das leben.”⁷

3. Franck címlapján a *Von dem greulichen Laster der Trunckenheit / so in disen letsten zeiten erst schier mit den Franzosen auffkommen/ Was füllerey/ saufen vnd zutrincken / für jamer vnd unradt/ schaden der seel vnd des leibs / auch armut vnd schendlich not anricht / vnd mit sich bringt. Vnd wie dem vbel zu rathen wer / gruntlicher bericht vnd ratschlag /aus gotlicher geschriff. Sebastian Franck* címet viselő korai traktátusa 1531-ben⁸ Augsburgban, Heinrich Steiner kiadónál jelent meg.

⁷ Idézi Szégeunny: i.m. 532.

⁸ Az 1993-as kritikai kiadás (Sebastian Franck: Saemtliche Werke, Kritische Ausgabe mit Kommentar, Band 1, Frühe Schriften, Text-Redaktion Peter klaus Knauer, Peter Lang, Bern) szerkesztői nem bukkantak nyomára a szakirodalomban sokat hivatkozott 1528-as edíciónak.

1542-ig, Franck haláláig tizenhét kiadást ért meg⁹. Kaczerowsky, a szerző bibliográfiájának összeállítója a munka húsz német, két holland, két cseh és a Heltai-féle magyar kiadásáról tud.

Az 1531-es editio princeps címlapkép metszete kerek asztal körül lakomázó nemesurakat és egy asszonyt ábrázol, a metszet bal szélén egy férfi éppen kiadja magából, amivel eltölt. A kép alatt Lukács evangéliumából való idézet olvasható: Hut euch das ewer hertz nit werd beschwerdet mit fressen vnd sauffen vnd sorg der narung / vnd komm diser tag schnell vber euch / Luce.21.

Franck előszavában Wolff von Heßberget, Colmburg tanácsosát (Amptmann) köszönti és szolgálatát ajánlja. Az előszóban a következőképp vallja meg munkája célját a nemesúrnak: "Das aber mich besonders E. V. willig vnd genaigt macht/ ist das/ das ich bey E. V. hab gefunden ein lieb zu der gerechtigkeit/ hertz vnd vnd eyfer zu gotlichem wort/ doch mit welt vberzogen. Derhalb ich guter hoffnung bin das füncklin gotlicher lieb/ werde ein mal herauß prechenn/ vnd zum feür werden. Hierumb will ich auch ein wenig zu plasen/ so vil winds der gnaden in mir ist/ ob Got villeycht mich zum Instrument wolt brauchen/ das glüende kol vnd glüend dacht zum freüden feür zu machen vnnd gottlichem Ostertag."¹⁰ Az isteni szeretetnek a nemesúrban pislákoló szikrája az emberben lévő isteni részt jelöli, a föllángolása reménye pedig az átváltozást.

A nemesúrnak nem szabad ellene vetnie, mondja Franck, hogy még nem roskadozik a gyümölcsöktől, ahogy a beoltott fának időre van szüksége hozzá, hogy teremjen, úgy az igaz ember is a számára elrendelt időben hozza meg a gyümölcsét: "Also der gerecht des eynfluß gottes/ der den ersten stain in euch warlich hat gelegt/ wirt nicht nachlassen zu bawen/ biß er wachßtzum hailigen tempel Gottes. Alle ding

⁹ Franck ekkoriban Strassburgban tartózkodott, két nürnbergi kiadó révén kapcsolatban állt Steinerrel, 1530 óta jelentek meg nála munkái, sőt elképzelhető, hogy amikor Franck 1530/31 fordulóján elhagyta a nürnbergi régiót, útban Strassburg felé megállt Augsburgban, részt vett a nyomtatás előkészítési munkálataiban. Az 1531-es kiadás számít legautorizáltabbnak. A 17 kiadás közül 15 felnémet, egy alnémet, egy pedig cseh. 8 kiadás Augsburgban jelent meg 1531-ben (Heinrich Steinernél), 4 kiadás 1533-ban (szintén Steinernél), 1534-ből egy-egy kiadás származik Strassburgból (ifjabb Hns Prüss nyomdájából) és Bécsből (Johann Sigreniustól), egy 1539-ből Strassburgból (ugyanattól a kiadótól), egy esetben nem lehet pontosan megállapítani a publikáció idejét. 1532-34 táján jelent meg Bácsben, Sigreniusnál. Az alnémet változat Rostockban jelent meg, Ludwig Dietz műhelyében, qa cseh fordítást pedig Pavel Severyn készítette Párgában, a kiadás két keltezését visel, egyet 1537-ből, egyet pedig 1538-ból.

A legkésőbbi, legkevésbé autorizált változat Franck eredeti előszava helyett a rostocki kiadó bevezető szavaival jelent meg, melyben a kiadó az alnémet fordítás szükségességét, a felnémetet nem értő "der gemeine Mann" hasznaként emeli ki.

¹⁰ Sebastian Franck: Saemtliche Werke, Kritische Ausgabe mit Kommentar, Band 1, Frühe Schriften, Text-Redaktion Peter klaus Knauer, Peter Lang, Bern, 1993., 359.

hat sein zeyt/ Eyn jeder muß in seiner ordnung in Christo ersteen/ bis daz Got wirt alles in allen"¹¹ A beszélő akkor tesz eleget feladatának, ha a megszólított és a nemesség elhagyja az iszonyatos részegséget, s a világban keresztény szegénnyé, s a mennyben igazi nemesemberré válik, hiszen: "ayn knecht aller knecht vnd sünder/ das hayßt recht Edel sein. Sollich Edelleüt gehören in hymel / die will Got haben. Was vor der welt edel ist / ist ein grewel vor Got / Lu. 16. 1. Cor 1. Darnach wiss sich E. V. zu richten."¹².

A beszédhelyzet mindvégig változatlan marad, a narrátor a nemesúrhoz intézi szavait, az ő meggyőzésére törekszik, lehetséges ellenvetéseket fogalmaz meg a nevében, a próféták, a pogány bölcsek műveinek, a bírák és királyok könyvének önálló olvasására biztatja. Bizonyításai retorikai hatékonyságát megnövelve sokszor többes szám első személyben beszél, önmagát sem vonva ki a részek és falánkok gyülekezetéből.

A traktátus tizenöt, címeikkel ellátott fejezetre oszlik, s utószó (Anhang) zárja. Franck a fejezeteket nem állítja hierarchikus viszonyba: a szövegbeli tájékozódást marginális glosszák segítik. A lapszálon a bibliai hivatkozások helyeinek megjelölésén kívül összefoglaló, figyelemfölvívó szókapcsolatok, latin és német szentenciák, idézetek kapnak helyet. Az első fejezet a léleknek a részegségből és tobzódásból származó kárait, a második a test károsodását veszi számba. A harmadik rész a hírnév, a jó erkölcs, a negyedik pedig az anyagi javak elvesztéséről szól. A harmadiktól a hetedik szakaszban Franck tulajdonképp az emberi társadalom fönnállásának károsodásait vesz számba. A társadalmat pedig a korban közkeletű módon a lélekből és testből álló emberi lény mintájára képzelel el, a jó hírnév elveszése, az erkölcs megromlása a társadalom „lelkét”, szellemi-spirituális kiterjedését, az anyagi javak elvesztése, a gyermeklelkű fejedelem pedig a „testét”, materiális létezését károsítja meg. Franck a munka centrális, nyolcadik részében fejti ki központi mondanivalóját, azt, hogy a részek és tobzódók nem képesek Isten művét szemlélni, voltaképpen tehát képtelenek Isten megismerésére. A traktátus második felében a részegségből következő járulékos bűnöket sorolja föl, hiszen, mint mondja, Isten a bűnt bűnnel torolja meg. Ezekben a fejezetekben hangsúlyossá válik az elbeszélő szemlélődő jelenléte és megsokasodnak a korabeli németországi körülményekre való referenciális utalások. A történeti dimenzió kibontását

¹¹ Sebastian Franck: i.m., 359.

¹² Sebastian Franck: i.m., 360.

azonban Franck rögtön fel is függeszti, a németországi állapotokat olyan szörnyűségnek látja, hogy egyedül az utolsó ítélet orvosolhatja őket, munkáját ennek megfelelően a végítéletet jósló utószóval zárja.

Nem ismeretes, Heltai a traktátus melyik kiadását forgatta. Nem maradt fenn adat arról sem, vajon ismerte-e Franck 1542-ben lezárult életművének más munkáit, értesült-e róla, hogy 1540-ben Schmalkaldenben protestáns teológusok hivatalosan Franck elítélték tanait, eljutott-e vajon hozzá Luther elítélő véleményének híre¹³. Művében nem hivatkozik tekintélyként Franckra.

4. Heltai a *Dialogust* a híres erdélyi főnemesi család sarjának: "Az igaz nemes firfiúnak, Kendi Antalnak, a nagyságos Kendi Ferenc öccsének" ajánlja, s művét az ő neve alatt bocsátja ki, előszavában azonban kijelenti, hogy a „szegény község” tanítása a célja. A fikciós megoldáshoz ennek megfelelően népszerű hagyományhoz nyúlt, a németországi reformáció első évtizedében létrejött, a Flugschriftenekhez hasonlóan rövid terjedelmű, metszetekkel ellátott, a szakirodalomban összefoglalóan Reformationsdialog néven említett művekhez fordult. Balázs Mihály *Teológia és irodalom* című könyvében megállapítja, a német szakirodalom a Reformationsdialog előzményei között a farsangi drámát, a középkori eredetű Streitgedichtet és humanista dialógust tartja számon, legkidolgozottabbnak azonban az utóbbi, az Ulrich von Huttenek és követőinek szerepét hangsúlyozó elmélet látszik: „Barbara Könecker több tanulmányban mutatta be, milyen fejlődést ír le a hutteni dialógustípus a személyes motivációjú és személyeket támadó humanisztikus szatírától a propagandairatig. Szerinte ez a korábbi latin nyelvű műveket németül megszólaltató 1521-es *Gespraechbüchlein*ben is jól kitapintható, s a lukianoszi reminiscenciákat szinte teljesen elfeledő, új típusú szövegszerveződést eredményez a *Dialogi novi* esetében. Hutten ebben már olyan dialógusokat jelentetett meg, amelyeknek célja a vallási és nemzeti megújulás általa képviselt egyetlen lehetséges útjának a világgá kiáltása, s a párbeszédekből kibontakozó cselekmény legfontosabb

¹³ Otto Langer Inneres Wort und inwohnender Christus. Zum mystischen Spiritualismus Sebastian Franck und seinen Implikationen (in: Sebastian Franck (1499-1542), Hrsg. Jan-Dirk Müller, Harrasowitz, Wiesbaden, 1993.) című tanulmányában a következőképp foglalja össze Luther Franckról kialakított véleményét: „Über Sebastian Franck hat Luther aehnlich gnadenlos geurteilt wie über Thomas Müntzer. Dieser war für ihn ein „lügenhafftiger mördergeist“ der „beschissen Prophet“, der Gewalt predigte und das Volk gegen die Obrigkeit aufhetzte, ein Aufrührer, aber kein Theologe, jener galt ihm als „böser giftiger bube“, als „grosse Arshummel“, die uns „grossen unflat in das angesicht durch seine bücher geklickt hat“ (WA 54, S.174, 32.). Franck sei durch „allen Koth hindurchgewandert und in seinem eigenen erstickt“.

mozzanata a megtérés, vagyis az ő álláspontjának elfogadása.”¹⁴ Az egyik legnépszerűbb munkában, az ismeretlen szerzőjű 1521-es *Karsthans* című darabban a "a pápa tévtanaitól óvó bevezető után öt szereplő párbeszédét olvashatjuk: Murner (a reformáció hírhedt strasbourggi ellenfele; neve kandúrt jelent, s ennek megfelelően dühösen sziszegő kanmacskaképpel jelenik meg), Karsthans (egy parasztfickó, nevét a cséphadaró jelentésű szóból kapta), Studens (Karsthans fia, a kölni egyetemen tanul), Luther és Mercurius.”¹⁵ Luther megjelenésekor Murner elhagyja a színhelyt, Luther távozása után pedig a kölni diák a strassburgi professzor Luther ellen írt könyvecskéjéből olvas fel apjának. Mercurius a háttérből, a szereplők számára láthatatlanul latin és német nyelvű mondatokban kommentálja az elhangzottakat. A lutheri nézetek képviselői diadalmaskodnak. A *Karsthans* átmeneti forma a humanista dialógusok és a kialakuló új változat között: "az újonnan kialakult típus a következőkben tér el a humanista változattól: a fantasztikum világába vivő keretek és jelenetek teljes mellőzése, a pogány mitológia alakjainak csaknem teljes kirekesztése, a cselekmény háttérbe szorulása a dikció javára, a nyelvi barbárság kritikájának felcserélődése a keresztyény kegyesség hiányosságainak bírálatával.”¹⁶

A Reformationsdialog húszas évekbeli mozgékonyabb változata utóbb a hosszabb, prédikációszerű művekké alakult. Balázs Mihály könyvében Urbanus Regius 1553-ban, Wittenbergben megjelentett munkáját hozza föl a műfaj terjedelmesebb, kátészerű fejleményének példájául. Regius munkája azt a prédikációt rekonstruálja, melyet az Emmausba tartó Krisztus mondhatott tanítványainak. Mint Regius előszavában elmondja, a könnyebb érthetőség kedvéért a tárgyat párbeszédes formájúvá alakította. A többszáz oldalon át folyó beszélgetés a prédikátor szerző és felesége között húsvét vasárnapján kezdődik: a férj "az asszony teljesen formális kérdéseire prédikációk sorozatával válaszol, amelyeket tartalmukra utaló belső címek (*Die erste Verheissung, Vom Stamme oder Geschlecht Christi* stb.) tagolnak”¹⁷

Heltai *Dialogusa* a későbbi típus jegyeit viseli. A címlap két szereplőt (personae) tüntet fel, Antalt és Demetert. A hősök vasárnap reggel találkoznak az utcán. Antal pajtása lerongyolódott testi állapotára kérdez, mire Demeter bevallja, pokol társaságba elegyült vala, s a részegség immár második természetévé lett. Barátjától az igazi keresztyén tanítás néhány elemét hallva, Demeter azonnyomban jó

¹⁴ Balázs Mihály: Teológia és irodalom, Az Erdélyen kívüli antitrinitarizmus kezdetei, Bp., 1998., 185.

¹⁵ Balázs Mihály: i.m., 186.

¹⁶ Balázs Mihály: i.m., 186.

¹⁷ Balázs Mihály: i.m., 192

útra tér, arra kéri pajtását, máskor is tanítsa őt, Antal pedig felszólítja, szenteljék az egész hetet Istennek: "Jer atyámfia, Demeter, üljük mind ezt a hetet az Úrnak: nám, az Izrael fiai is háromszor minden esztendőben felmentek Jeruzsálembe és egy hétig mind ottmaradtak, és az Úrnak innepet szenteltek; úgy mentek azután haza. Mi is azt műveljük: gyűljünk minden nap a prédikáció után és szóljunk az Úristennek igíje felől. És kiváltképpen szóljunk e mostani időnek gonoszságáról, hogy e rettenetes gonoszságoktól meg tudjuk magunkat oltalmazni." (23). A szerkezet alaelemét alkotó hét nap Urbanus Regius dialógusához hasonlóan Franck traktátusának fejezetcímeiből kialakított címet visel. A munka utolsó napjának kezdetén Demeter új dolmányban, piros szabású legényként jelenik meg. Minden napot a találkozás szituációja nyit meg, Antal tanítását Demeter kérdései, megjegyzései szakítják meg, a napok záradékában pedig változatos módon zárul a társalgásuk, Demeter rákérdez Antalra, folytatják-e másnap is a tanítást, vagy köszönetet mond, Antal megerősíti ígérését vagy egyéb körülményekre, például a vásárra emlékezteti Demetert. „Az így előállott alaphelyzet kátészerűvé teszi a művet, s ha mégsem válik azokhoz hasonló száraz szöveggé, azt Heltai részint a sokat méltatott szólásokkal, közmondásokkal, részint az egyes fejezetek exordiumainak a varietas elve jegyében megformált változatosságával éri el.”¹⁸

Thienemann Tivadar *Irodalomtörténeti alapfogalmak* című munkájában arra hívja föl a figyelmünket, hogy a nyomtatott könyvek esetében: „Az egyes könyvpéldányok, az irodalmi művek konkrét megtestesítői elvesztik individuális különvalóságukat, lehull róluk az önállóságnak az az utolsó maradványa is, melyet a leggondosabban másolt kézirat sem tudott levetni magáról. (...) De ép azért, mert az egyes könyvpéldányok elvesztik önállóságukat, az elvontabb szellemi rész, amely testet ölt e nyomtatványokban, határozott individuális egységgé konkretizálódik.”¹⁹ Azt is leszögezi, hogy a könyv szellemi tartalmának individuális egységgé alakulása nem egycsapásra következett be, hosszú folyamat eredménye volt. Sok 16. századi könyvek megalkotója még nem tartotta magát szerzőnek: a mű szellemi tulajdonosának inkább azt tekintette, akinek nevében kibocsátotta munkájukat.

¹⁸ Balázs Mihály: i.m., 173.

¹⁹ Thienemann Tivadar: *Irodalomtörténeti alapfogalmak*, Pécs, 1931., 145.

Jan-Dirk Müller azt a szerepet vizsgálja tanulmányában²⁰, melyet Franck műveiben a „szerzőnek”, az „írnoknak” szán. Franck könyveiben önmagát fordítónak, kompilátornak, gyűjtőnek nevezi. A kompiláció a középkor bevett hagyományozó eljárása volt. Franck azonban a középkori szerzők kompilációs eljárásától eltérően nem a hagyomány teljességének fölmutatását célozza, hanem a tradíció tekintélyének aláadására törekszik. Egyetlen idézett állásponttal sem azonosul. Franck a kompilációs technikával voltaképpen önmaga eltörlésére törekszik, meggyőződése szerint ugyanis ő maga csupán ama másik, isteni szónak a közvetítője, melytől szava igazságot nyer. Az írást annak az eredendő írásnak a nevében bírálja, melyet Isten ró minden ember szívében, miközben a bírálatnak paradox módon ugyanaz az írás az eszköze, melynek ahhoz, hogy céba érjen, ki kell kerülnie a halott betű mérgező hatása alól. Franck kritikájának éle nem csupán a reformáció íráshite ellen irányul, hanem a humanizmus szerzőfelfogása ellen is. Franck a humanista toposszal ellentétben a tradíció egybegyűjtött elemeit nem emészti meg, nem formál belőlük új egységet, hanem a tradíció elemeit változatlanul helyezi egymás mellé. Tevékenységét nem a virágport gyűjtő méh toposzával jelöli, hanem egy patikus fűvészkedésének, templomi berendezés egybehordásának, lopásnak, koldulásnak nevezi. Az összegyűjtött „mondások” (Spruch) számára a láthatatlan spirituális közösség bizonyítékai. Mint mondja, nem „tanító”, csupán „tanú” kíván lenni, az egybehordott bizonyítékok elbírálását az olvasóra ítéletére bízta.

A 16. század szerzői tevékenységüket gyakran akkor is gyűjtésnek nevezik, amikor egyetlen forrásból merítenek. Egyrészt azt jelölik ezzel, hogy már megfogalmazott állásponthez, értelmezéshez nyúlnak, másrészt azt, hogy az igaznak tartott álláspontot közvetítik, céljuk nem a tradíció egészének fölmutatása, a vélemények sokaságából egyetlen helyesnek tartott értelmezést emelnek ki.

Eszerint kompilációnak kell tekintenünk a szövegformálásnak azt a változatát is, amelyben a szöveg megalkotója egyetlen határozott állásponttal azonosul, egyetlen álláspontot közvetít olvasóinak. Heltai előszavában tevékenységét gyűjtésként határozza meg, hangsúlyozza, hogy saját ítélete szerint adja az emberek elé a bűnök szörnyűségét, a kérdést saját felfogásában, azaz saját teológiai álláspontjának megfelelően értelmezi: "Gyűjtöttem ezokáért e kis könyvecskét, hogy az embereknek eleibe adnám az én ítéletem szerént ez iszonyóságos bűneknek nagy voltát: hogy

²⁰ Jan-Dirk Müller: Zur Einführung. Sebastian Franck: der Schreiber, in: Sebastian Franck (1499-1542), Hrsg. Jan-Dirk Müller, Harrasowitz, Wiesbaden, 1993.

eszekben vévén magokat, innét ennekutána ez ondokságot eltávoztatván és az Úristennek parancsolatja és kívánsága szerént józanon éljenek." Művét Heltai kompiláció eredményének tartotta. Az igaz tanítást azonban nem készen találta föl, hanem Franck állításainak értelmét módosítania kellett. Heltai a fikciós keret segítségével változtatta meg Franck nézeteit.

5. Heltai fordítása egyszerre tekinthető szabadnak és kötöttnek. Az eredeti szerkezetet, a bizonyító bibliai hivatkozások sorrendjét ritkán módosította. A Franck traktátusában körvonalazódó két szólamot alakította hősökké. Antal legtöbbször Franck narrátor szerepébe helyezkedik, a züllött, ám jó útra térő Demeter pedig az eredeti műben E.V.-ként megszólított nemesúr fiktív közbevetéseinek ad hangot. Demeter átvezető kérdéseire, kommentárjaihoz Heltai sokszor Franck érveléséből merít ötletet.

Heltai fölismerte, hogy a látens párbeszédszerkezet tétje a megszólított nemesúr megigazulása, a fikciós megoldással Franck szövegének legfontosabb témáját, az átváltozás függőben lévő helyzetét temporális és performatív egyértelműséggel látta el, befejezett, megvalósult állapotként ábrázolhatta a megigazulás Francknál nyitott, bizonytalan kimenetelű folyamatát. Heltai egyik szereplője, Antal már korábban megigazult, a másik, Demeter pedig a mű első napján jó útra tér és megjavulása ezentúl töretlenül halad előre. A mű első felében legfőljebb kételyeinek ad olykor hangot, igaz keresztény emberré formálódásának menetébe kevés izgalmat visz, hogy Heltainak önálló leleményű exordiumaiban ismételten fölmerül visszaesésének lehetősége. Előbb a prédikációt kési le, mert hosszú idő után először újra elmélyülten imádkozik és nem hallja meg az istentiszteletre hívó harangszót, majd a beszélgetésre érkezik késve.

Francknál a emberrel – végső soron – Isten mozdul. Heltai antropológiájában azonban a transzcendencia és a benső egyensúlya az optimális állapot, ha ez megbomlik, az üressé váló benső irányítja.

A fikcióban az eredeti munkától eltérő időviszonyok uralkodnak. A *Dialogus* referenciális példák a szereplők számára elkerülhető lehetőségek, Franck referenciális exemplumai azonban végérvényes tények, hiszen orvoslásukat egyedül az utolsó ítélet képes elvégezni.

A forrásmű szerkezetének értését jelti, hogy Heltai az 1., 2. 3. és 5. szakaszt külön napként fordította, a tételeket kibővítő fejezeteket pedig összevontan

tárgyalta²¹. Heltai a következményes bűnök ismertetésében alkalmazza a legtöbb rövidítést, a mű példás fikciójában ugyanis a járulékos bűnöket a szereplők

²¹ Szerkesztői eljárását a következőképp szemléltethetnénk :

I. Rész.

A részzegegről és tobzódásról az embereknek lelke nagy kart vall. Mert ezek az embert mindenféle ondok bünbe és gonoszságba ejtik: a lelket elvesztik, és az Istentől elszakasztván, örök kárhozatra viszik.

(I.) Schad der seelen auss der trunckenheit vnd füllerey / wie sie die sünd einfuert / allen lastern die thür auffthuot / vnd die seel erwürgt vnd vmmbringt.

II. Rész.

Hogy a tobzódás és a részzege az embernek lelkét elvesztvén, testét is elveszti és külemb-külembféle betegségeknek és időtlen halálnak oka.

(II.) Trunckenheyt verderbt den leibe vnd ist ein vrsach viler kranckhayt / vnd eins vnzeyttigen tods.

III. Rész

Hogy nem csak a lélek és a test vész el a részzege és a tobzódás miatt, hanem mind a jó hírnév, mind a jó erkölcs s mind a szemérmesség, etc.

(III.) Wie alle erbarkeit / eer und guotter nam zuo grund gehe / durch fressen vnd sauffen vnd alle zucht vnd scham werden darnider gelegt.

IV: Rész

Hogy nemcsak a lélek, a test, a jó hírnév, a jó erkölcs és szemérmesség vész el a tobzódás és a részzege miatt, hanem elvész a marha is, és az emberek elszegényednek miatta, koldusságra és egyéb nyavalyákra jutnak.

(IV.) Wie das schlemmen vnd temmen vns zuo betlern mach /vmb das guot bringt / vnnd die armut einfuert / Der vierdt schad.

“ANTAL. De mi nehéz? Nagy gyönyörűségem vagyon benne. Illettük immár és megszenteltük e hétnek három napját; szenteljük meg immár a negyediket, azaz a szeredát. Négy dologról szóljunk kedig e mai napon:

Hogy az emberek a részzege és tobzódás miatt marhájokat elvesztik és elszegényednek; koldusságra és egyéb nyavalyákra jutnak.

2. Hogy a duska itallal az emberek szomjúságokat meg nem oltják, hanem avval inkább gerjesztik.

3. Hogy a bor az ítélet meghamisítja, az okosságot megvakítja és a hamisságot igazságnak mondja.

4. Hogy a részzegeből és tobzódásból ő mind háborúság, s mind nyughatatlanság” (40.).

(V.) Wie das zuotrincken nuor durst mach / vnd mit sich bring.

(VI.) Wie der wein das vrteil verkert / die vernunft plendt / vnd die vngerechtigkeit rechtfertigt vnnd zuo recht spricht.

(VII.) Auss füllerey kompt auffruor vnnd vnruow.

V. Rész

Hogy a részzegeből és tobzódásból jó az Úristennek megutálása, az ő jólétéről való elfeledkezés, és az ő cselökedetinek nem böcsülése.

(VIII.) Wie auss dem sauffen wachs verachtung Gottes / vnd vergessen seiner gutheit / Auch vnachtsamkeit der werck seiner hend.

VI. Rész

Hogy a részzegeből és tobzódásból feledékenység és bolondság támad. És hogy az ember csúffá és teljességgel eszteleonné leszen miatta.

“DEMETER. Hány dologról szólsz ma?

ANTAL. Három dologról.

elkerekülhetik. Valószínűleg gyanilyen megfontolásból nem fordította le Heltai az eredeti munkának az ítéletet hirdető utószavát sem.

Az első nap címét Heltai a következő félmondattal toldja meg „a lelket elvesztik, és az Istentől elszakasztván, örök kárhozatra viszik”. Az Isten-viszonyt nem személyek közötti kapcsolatként, hanem megismerésként tételező toldalék az eredeti műben nem szerepel. Az ötödik nap címe esetében hasonló változtatást eszközöl Heltai. Az „vnachtsamkeit der werck seiner hend” szókapcsolatot a szemlélet mozzanatát tompító “az ő cselökedetinek nem böcsülése”-ként fordítja. A Franck néhány fejezetét összevontan tárgyaló napok élén a Franck szövegében először szereplő cím áll, ám Antal gondosan pontokba szedi barátjának Franck többi fejezetének címét is.

Az első nap a lelket érő károkat tárgyalja, Heltai nyelvtani váltásokkal, Isten gondviselői szerepének kidomborításával, a szemlélet mozzanatainak tompításával

-
1. Hogy a részegségből és tobzódásból feledékenség és bolondság támad. És hogy az ember csúffá és teljességgel eszteleonné leszen miatta.
 2. Hogy a részegségből testi bátorság és isteni félelem nélkül való élet támad.
 3. Hogy a részegség minden rendtartás nélkül való életnek, minden hivolkodásnak, tunyaságnak, vakmerőségnek, paráznaságnak és minden gonoszra való indulatnak oka.”(54.)

(IX.) Auss der füllerey entspringt thorhait vnd vnwissenhait / vnd wie der wein spoetter vnd verspot mache ja vnsinnig.

(X.) Wie auss wein Fleischliche sicherheyt vnnd ein forchtloss leben komme.

(XI.) Der wein macht gail / muotwillig / frech / faul / muessig / fressig / vnd ist ein vrsach der vnkeüschait vnd alles vnordentlichen wesens.

VII. Rész (címtelen)Heltai az utolsó nap olyan mértékben rövidíti az érvelést, hogy Antal minden pontja Franck két fejezetét foglalja össze:

“ANTAL. Úristennek hála, hogy ez ondokságos életből megszabadultál. De még több ondokság vagyon hátra, mely a részegségből és tobzódásból származik.

DEMETER. Több? Nám, minden ondokságnak kútfeje volt a részegség. Kérlek, számláld elő a több ondokságokat is.

ANTAL. Megművelem rövideden. Mert szombat vagyon ma, a barbélyhoz is el kell mennünk. Támad ez okáért a részegségből és tobzódásból:

1. Mindenféle hitságos beszéd, harag, káromlás, bálványimádás és külemb-külembféle békétlenség és harcolás.
2. Öldöklés lopás, botránkoztatás és külemb-külembféle gonosz példa.” (60.)

(XII.)Auss füllerey kompt leychtfertigkait zuo Worten / wercken / vnd geberden / losen theding / faul / geschwetz / zorn vnd gotslesterung.

(XIII.) Auss trunckenheyt entsteet abgoeterey / Gottes zirn vnnd vngnad / auch krieg vnd vnfried wider Gott / eher vnd recht.

(XIV.) Wie vbriger wein ein vrsach sey / todschlags / diebstahls vnd geitzs.

(XV.) Die trunckenhayt brinft mit sich / ergernus vnd boess exempel.

Franck a munkát utószóval zárja:

(XVI.) Wie das zuosauften / fressen vnd trincken / ein gewiss zaichen sey vor dem jungsten tag / ein anhang.

változtatja meg az eredeti szöveg hangsúlyait. Franck Szodoma és Gomorra példáját megidézve bizonyítja, hogy Isten mennyire gyűlöli e bűnöket. Azt állítja, hogy mikor az ember tobzódik és megtölt, az ördög könnyen győzedelmet vehet rajta, Heltai szó szerinti fordításában: „megdúlja fejét és elveszen minden értelmet és okosságot belőle és az embert tiszta bolonddá teszi” (2.). A részeg ember voltaképp az ördög rabja: „És mivelhogy az Úristen immár nem ő istene, gondot sem visel reá”(2.). Az eredeti szöveg nem említi Isten gondviselését, helyette azt emeli ki, hogy a tobzódóknak Bacchus és a hasuk az istenük. „A szenvedetesség és a mértékletes élet oly igen szükséges az embernek, mint az étel és ital az ő testének táplálására” (4.) Inkább veszne el többször a föld, mint hogy ilyen bőség volna. Az Úristennek ígéje mindenkor az emberi okossággal viaskodik. Az emberi okosság vigadni szeretne: „Ez ellen kedig Krisztus Urunk Salamonnal ezt mondja: hogy bódogok, kik keserűséget szenvednek, etc” (5.). Az Úristen látva, hogy a világ bölcsessége nem ismeri meg az ő bölcsességét, elvégezte, hogy a keresztet veti az emberre: „Mert a régi Ádám természet szerént dölyfes, sokat tulajdonít magának, és igen gyönyörködik a gazdagságba, vígan lételbe és tobzódásba. Egyébre ő nemigen visel gondot, hanem miképpen magát szépen terengthesse, etc. Az Isten ez okáért ezt e módot és eszközt találta hozzá: hogy megalázhassa, gyötri ötet nyomorúsággal, bánattal, keserűséggel, és mindenképpen gyötri. Továbbá elejbe hányja a Szentlélek az ő intésit, és mindenképpen körüle forgolódik, hogy az igaz útra vigye.” (5.) Az eredetiben Franck ezen a helyen csupán Ádámról beszél, a keresztet pedig azért is fontosnak tartja, mert: „Es ist auch wol geratten / dardurch seindt alle Christofoermig genesen” (363.). Heltai Luther álláspontjához közelebb nézetet vall, Demeter a Szentlélek működéséről hallva ezt kérdezi Antaltól: „Tehát az Istennek nagy gondja vagyon reánk. Én kedig mind azt tartottam, hogy mindenek csak egy terténetből lesznek rajtunk.” (16.) Antal ellene veti: „Olyan nagy vakságba éltek mindnyájan: mert nem hallgatjátok a mennyei tudománt, az Úristennek szent igijét. De vedd eszedbe másodsor, hogy a régi Ádám, azaz az embernek teste és természete, mely meg nem másolatott és a Szentlélek által meg nem újult, nemcsak dölyfes és kevély, hanem igen gyarló is.” (16.). Az érvelés ezután Szent Pálra hivatkozva a testet és a lelket egymás ellenségnek mondja. Heltai Demeterrel megkérdezteti, van-e írás arról, hogy a test és lélek ellenségek. Demeter Franck referenciális megállapítását („Yetzt is aber fasten sünd worden / vnd wer jm abbricht in der maynung / ist ein Bapist / vnd werckheilig / Nur vol sein ist vnser etlicher Euangelium.”) kérdésként fogalmazza meg: miért van az, hogy sokan akik,

azzal kérkesznek, mindennap hallják az evangéliumot, mégsem így szólnak a jóllakásról, a boritalról, a keresztről és a böjtről, mint Antal, sőt a józanon és mértékletesen élőköt megcsúfolják és kinevetik. Antal válaszában Franck érvelését követve arra hivatkozik, hogy az Úristen igéje nem arra tanít minket, hogy a test kívánsága szerint cselekedjünk. A keresztségben ellene mondottunk a testnek, gonosz ellenségünknek: „És Krisztus urunkkal együtt a keresztfá alá állottunk, övéle együtt megfeszítettünk, el is temettünk, hogy immár a mi életünk nem test szerént való élet, melnek készen megholtunk, hanem Isten szerént, új emberek, új életbe élünk; minekokaért is e világnak ellene mondottunk és az ő fejedelmének, az ördegnek.”(18.) Franck szövegének folytatását azonban többes szám első személy helyett többes szám harmadik személyben fordítja Heltai, a „kuvaszokra és az ördegnek kolbászira” értve, „kik a böjtet, azaz a józan és mértékletes életet csúfolják és megútálják.” Ők hízelkednek a testüknek, ők viselnek gondot rá, ők nem gondolnak a kötésre, melyet a keresztségben Istennek tettek. Franck többes szám egyesben álló kijelentését: „Harr lieber Christe / auff polstern woellen wir nachfaren vnd grossen fleschen” (364.) Demeter múlt idejű felismeréseként közvetíti Heltai: „Bezzeg mint én hallom, másképpen kell a jámbor keresztyénnek élni, mint én az én társasággal eddig éltem. Mi nem kereszt alatt akartuk ötet követni, hanem lágy párnákon ülven, nagy palackokkal, jó piros borokkal, jó sült kappanokkal.”(19.) Antal ezután arról győzi meg barátját, hogy Krisztus tanítása minden keresztyenre egyformán vonatkozik, lehetetlen egyszerre szolgálni Istennek és az ördögnek. Inti Demetert, jól gondolja meg, a testének kedvez-e. A bűn a tobzódásból és a felöttevalóságból származik, mint az Exo.32. helye is mutatja. De nem kell ilyen messzűnnek példát hoznunk, mindennap látjuk szemünkkel: „mint vakítja meg az embereket a részegség és a tobzódás” (22.) Addig folytatják, míg reájuk hozzák Isten haragját, aki elveszti a földet. Majd Demeterhez, illetve általánosan az olvasóhoz és önmagához intézi szavait: „Mivelhogy ezokaért mostan is szinte ezen bűneket látjuk, bőven kedig, annyéra, hogy sokképpen meghaladja e mostani idő amazt: mit remélhetsz, mit várhatsz, hanem csak azon büntetést, amellyel régen te büntette az első világot.” Francknál az idézett szakasz többes szám első személyben áll. Heltai ezt követően négy oldalt (a kritikai kiadás 366-370. lapját) kihagy az eredeti szövegből, melyben az elbeszélő arról értekezik, hogy az Írásnak egyetlen szava el nem veszhethet. A kimaradt szakasz előtt Franck az ítélet közelségének jeleit sorolja föl, majd a címzetthez fordul: "Kein solliches fressen und sauffen ist nie gewesen / welchs alles

zaychen sind vor dem jungsten tag / Noch rüst sich niemandt / niemandt sicht auff / vnd hat acht auff die zeyt / zaychen vnd werck Gottes/ Sonder alle voll vnd tholl / lassen fein gemach Gottes wort vnd werck fürgehen. Darumb wirt der Herr plotzlich kommen.

Wenn die welt ist nie hoher gestanden/ vnd in jren hochsten anschlegen stehet / vnd all jr fürnemen / mit eim sturmm zu nichten machen. Wir lassen vns aber nichts sagen / biß wir den strick am halß haben / so hilft es dann nicht mehr. Das gib ich Ewr Vest aufs höchste zubedencken / Dann Gottes wort ist kein schertz/ so falet vnd betreugt es nicht/ Sonder himel vnd erden müssen ehe brechen/ ehe ein Tuttel oder Buchstab daron fellt/ vnd zu wasser wurd."(366.) Heves, erőteljes prédikációt követel, annak tudatosítását, hogy az Ige mindenkire kötelező érvényű. Úgy látja, Németországban mindenki olyan mértékben elmerült a bűnben, hogy kizárólag a végítélet gyökeres megoldására van lehetőség.

Miután Antal ismerteti az ítélet közelségére valló jeleket, Demeter az eredeti mű elbeszélőjétől eltérő módon nem a prédikálás szükségességére tér át, hanem összefoglaló kérdést tesz föl Antalnak: "Mely rettenetes bűn legyen a részegség és tobzódás, megjelented énnékem beszéddel. De kérlek: vagyon-é valahol az írásba példa róla?" Antal pedig válaszában az eredetiben négy oldallal későbbi exemplumokat sorolja föl: "Ugyanezent mutatják mind a Szentírás, mind egyéb pogán írások is külemb-külembféle példákba. Az igaz pátriárkát, Noét a részegség egy órába felfedezé, kit annakelőtte hatszáz esztendő nem művelhetett, mikor bort nem ivék. A részegség megcsalá ama jámbor Lót pátriárkát és ondok bűnbe ejté, kit annakelőtte Sodoma minden gonoszságával sok esztendeig meg nem csalhata. Nemde, a bor viveté nagy Alexandert erre, hogy az ő szerelmes barátját, Clitust megölnéje, melyért annakelőtte kész volt volna életét is elveszteni. (...)"(23.).

A hősök az első nap, valamint a második nap elején négy alkalommal összesen tizenkétszer ismétlik el, hogy az Úristennek Igéjét a prédikátorok tanításából lehet megtanulni. Heltai a prédikáció szükségességét hangsúlyozó részt valószínűleg azért vélte fölöslegesnek, mert a eszményi fikció keretei között az igehirdetés feltétele már megvalósult, adottnak tekinthető.

A második nap Antal a test kárait veszi számba, hiszen „ha Isten nem volna is, sem bűn, sem büntetés, sem örök kárhozat, mégis meg kellene akkor is véték volna a testet elveszíteni”(26.). Franck leíró szakaszait és a többes szám első személyben állókat Heltai egyaránt többes szám harmadik személyben fordítja.

A harmadik napon szereplői arról beszélgetnek, hogy mind a jó hírnév, mind a jó erkölcs, s mind a szemérmesség, etc. elvész. Franck abból indul ki, hogy a pogányok, akik „csak a természet okosságának intését követték”, nem túrték előjáróiknál a részegséget. Az efféle előjárókat megfosztották hivataluktól. Heltai három korabeli negatív és egy pozitív példát illeszt szövegébe, a fejedelem-, a bíró- és a prédikátor-választásról. Minden esetben a részeges jelölt mellett döntenek a példázatok szereplői, a parasztok például nem a józan életű prédikátort választják meg, aki szép lelki énekekre tanította híveit, hanem a vidám fodor hajút, aki csapra verette utolsó hordóját. A pogányokat dicsérő mondatokat Heltai vagy nem fordítja, (mint például ezt a kijelentést: *Jha wolt Got wir weren guot heyden*” (375.)), vagy átértékeli: „*O das wir doch ein mal frumm hayden wurden.*” (376.): „Vajha e dologba csak oly jámborok lennének, mint a pogánok” (37.).

A negyedik nap Franck több fejezetét vonja össze. Az exordiumot követően Franck szövegének megfelelően Antal a mostani pazarló életre tér át. A hatodik nap következményszerű bűnei helyett itt említ korabeli példákat: "az asszonyállatoknál és a sok frakturának és sokféle öltezetnek nincsen vége. Evvel kedig egyik ugyan üzi a másikat: a pór a városbélit, a városbéli a nemest, a nemes a zászlósurat, etc. (...) Ezelőtt való időkbe egy jeles menyeközébe alég láttál két selemruhát; de most minden tölcsergyártóné selemruhába mórál. (...) ezelőtt való időkbe polgár uram eljárhat vala a fekete bársonybőrrel bélelt hacukákba is; de most szégyennek tartja, ha hátsubába megyen oda is: ha távol látod, hogy nyest subájába előballag, királyi kancelláriusnak véled, maga közel sincs hozzája. Ha műves legényeket tekinted: tahát mindenik felvarotta a róka farkat a nyakára, mert szégyenli ott viselni az engedelmes bárnynak bőrét. (...) Mert a bokorból támadott látja a nagyságosnak fénességét: mindjára ő is arra igyekszik. Mindent keres, mindent elad, mindent nyúz, csakhamar talál okot, hogy a szegénytől elhajtassa a csörszökröt. Hazud aláfel, merta varjú, csakhogy ő is Dorottyával estve skárlátba és hajtott nyusztsüvegébe mehessen a komaságra avagy a menyeközére. Maga ha házához megy, ott semmit nem találsz, hanem a hálóháznak nagy hitvánul tapasztott falát, egy macskát a hideg tűzhelyen."(41.) A korabeli németországi állapotokra, a pénztelenségre, a kereskedők gazdagodására, a háborúk drágaságára vonatkozó részeket és az utolsó ítélet közelségének jóslatát Heltai elhagyja. Antal másodszor arról beszél, hogy a bor a szomjúságot nem oltja, a teremtmények föllázadnak a bűnös ellen, ekképpen bünteti Isten a részégeket és tobzódókat. Harmadszor arról szól, hogy a nép bűne (részegsége és tobzódása) miatt

Isten gyermek királyt ad, akinek eszét megdúlta a bor. A negyedik fejezetnek ezen a pontján Heltai Antal szövegébe a szegényeket nyúzó tisztartókat, a tudós embereket nem becsülő nemeseket elítélő leírásokat illeszt. A szereplők utoljára azt tárgyalják meg, hogy a részegség és tobzódás háborúságot szül.

Az ötödik nap tanítását Demeter szavai vezetik be: „Mint én eszembe veszem, a részegség elveszti az embert mind Isten előtt s mind e világ előtt.” Franck bizonyítással indít. Érvelését Heltai többes szám harmadik személyben adja Antal szájába: ahol tobzódnak az emberek, isznak és esznek, ott elfelejtik Isten jószágát, nem szemlélik kezének cselekedetét, senki nem ügyel Isten művére, Noé idejéhez hasonlóan nem kérdezik, micsoda Isten szándéka, mit üzen jelekkel és a próféták által. Erről panaszkodik Isten is a prófétáknál és a zsoltárokból. Így int Szent Pál is arra (Rom.12.), hogy az igére gondot viseljünk. A jeleket föl kell ismernünk, hogy készen várhassuk az ítéletet, mondja Heltai, Franck azonban arra figyelmeztet, hogy józannak és ébernek kell lennünk, hogy az ítélet napja ne alva vagy készületlenül érjen, majd a következőket állapítja meg: „Wer nuechter den truncknen zuosicht / oder hinder einem tantz steet / der sicht vil abentheür / vnd wirt vil gewar / des die vollen vnd tanzter selbs nicht wissen. Also wer Gottes werck in acht hat / vnd fein zuosicht wie die zeyt nach der schrift hergehe / der sicht vil / wirt auch vil gehaymnus gewar. Gott will das wir nur auffsehen / allzeyt nuechter / wie er die welt regiert / wie wunderbarliche seine werck seien. Dar auch wechsst glaub / forcht / vnd zuoversicht / ja alles guots.” (383.) Heltai megfelelő helyét egészében idézem, hogy változtatásait szemléltessem: „Mikor a józan ember távol nézi a részegeseket és a tombolókat, sokat lát ott és sokat vehet eszébe, kikről a részegesek ingyen sem gondolkodnak. Azonképpen aki az Úristennek cselekedetét nézi, miképpen az idő az írásnak mondása szerint elfolydogál: az sokat vesz eszébe és sok titkos dolgoknak megértésére jut. Ezt kedig kívánja az Úristen tőlünk, hogy józanságba éljünk és eszünkbe vegyük, miképpen bírja ő e világot, mert ebből támad az őbenne való bizodalom, támad a félelem és sokféle jó.”(50.) Heltai szerint Isten azt akarja, hogy józanul éljünk, Franck szerint pedig azt, hogy józanon szemléljük, miként igazgatja a világot. A glaub kifejezést Heltai Istenben való bizodalomnak fordítja.

Franck a továbbiakban arról beszél, hogy az embernek ahol a kincse, ott van a szíve is. A részegesek elfeledkeznek Istenről – senki sem ismeri Krisztust -, elfeledkeznek felebarátjukról, a teremtett állat ellenük fordul. Pedig aIstennek ismerete az örök élet. Franck e helyütt ismét a pogányok könyveire hivatkozik,

melyekben bátran és lényegesen tanúsították a részegségtől való undorodásukat. A zabálók meghazudtolják Istent és a természetet. Nem tudják, mi az ember. Az ördög Isten haragjából vakítja meg őket. Aki lelki szemmel nézni őket, vért kellene símia, mert amit örömmek és gyönyörűségnek gondolnak, valójában mártíromság és kín. Antal szerint aki lelki szemmel nézi, „ondok dolognak” látja a részegséget, majd felszólítja az embereket, távoztassák el maguktól a bűnöket, melyek meggátolják Isten cselekedeteinek szemlélését. Az ötödik nap exordiumában Franck központi gondolatát ellensúlyozó mozzanatnak is felfoghatjuk azt, hogy Antal arra emlékezteti Demetert, hogy csütörtök van, a vásár napja, a záradékban pedig azzal fejezi be a beszélgetést, hogy még a vásárba el kell mennie.

A hatodik nap Antal a részegségből következő bűnöket tárgyalja, mert „ez az Úristennek ítélete, hogy bünt bünnel büntet” (55.). Három negatív életpéldákat állít Demeter elé: a bolonddá lett részégeket festi, azután arról beszél, hogy a részegségből testi bátorság és isteni félelem nélkül való élet támad. A hangsúly Isten ellenszerére, a keresztre kerül, Istennek az embert, mint az akaratos és kedvére nőtt gyermeket meg kell fenyíteni. Heltai elhagyja Franck eszme-futtatását arról, hogy Isten saját jó természetétől idegen eszközzel kénytelen ezt tenni: „Gott kan vns nicht zum baren bringen / dann durch das creütz / Narren muoss man also mores leren / vnnd mit kolbenn lausen / wess ist aber die schulde? Vnser / Dann gottes angeporen natürlich werck ist freündtlich sein / guottes thon / haylen / helffen. Wir aber seindt so gar durch Adam verderbt / das got sein natürlich werck an vns nit vben kan / er neme sich dann zuor eins fremden werckes an / vnnd thuo vns vbel / auff das er vns wol müge thun / wie Esaia am 28. spricht /” (390.) A nap legfontosabbnak látszó tanítása az, hogy a részegség minden rendtartás nélküli élethez vezet. Amint Antal Franck nyomán mondja: „A részegek: megtekintik a mívet, de nem nyúlnak hozzá, mert nem kell, mint a holt ebnek a csontrágás. Elébb-elébb ballagnak, mint a falon való árnyék. Elhagyják ottan feleségüket és a tűzhelyen a mezítelen gyermekcséket. A marhát kedig kihordják lassan-lassan a házból. Mindaddig, míg semmi meg nem marad benne. Mikor azután a szükség meg kezdi őket gyötreni (mert nincsen immár mit a borra vinni), a kapálást meg nem tanulták, a koldulást kedig szégyenlik: mi következik azután?” (58.) Demeter úgy vélik, a lopás vagy a tolvajlás. Még egy alternatíva nyílik azonban, a drabanttá levés. Franck hasonló szellemben ítéli el a landsknechteket, mint Heltai, lands bescheisser-nek nevezi őket. Franck szövege ezután hosszú értekezésbe megy át, melynek fő pontjai a következők: ez utolsó,

veszélyes időkben nemcsak a férfiak, hanem a nők is rákaptak az italozásra, ami pedig a pogányok szemében is szégyen volt; nem lehet csodálkozni, hogy nincs pénz az országban, senki nem akar dolgozni, új vámokat kell fölállítani, túlságosan nagy az ingyencsés, az égen, a földben, a vízben lakó összes összes teremtmény a konyhára kerül, mégsem elég, semmi nem ízlik, azt mondjuk, a fűszer hiányzik, pedig az étvágy hiányzik. Isten büntetése ez, a teremtménnyel való visszaélést torolja meg az étvágy elvevésével. A ruházkozásban is soha nem látott a fényűzés. Senki sem kíván alulmaradni. Akiknek ezt büntetniük kellene, ugyanattól betegek. A fejedelmek részegek. Hogy Isten mit szól mindehhez, a próféták könyvei mutatják. A beszélő ezen a ponton a nemesurat arra biztatja, olvassa tovább a próféták könyveiben, miként fog az Úr a zabálókkal bánni (fressvolk), akik népüket kenyéreként eszik, a népük húsát zabálják, majd megállapítja, bizonyára jönni fog majd a büntetés. Talajtalan a föld, minden dolgot a pénz irányít. Mi fog e rendtartás nélküli életből következni? Az Úron múlik, Isten legyen hozzánk irgalmas, hogy a büntetés előtt felhagyjunk ezzel az élettel. Gondolatmenetét amen-nel fejezi be. Heltai szövegében Antalnak a zsoldosokat elítélő szavaira Demeter a jó életmintát a következőképp foglalja össze: „Én édes Antal uram, én azt mondom, hogy nincsen jobb, hogy az ember az ő hivatalja szerint vigyázzon és dolgot tegyen, és azután egyék és igyék, nem gyönyörűségekre, hanem szükségre, hogy testét avval táplálja.”(58.?) Heltai az eredeti szöveg hosszú eszmefuttatásából mindössze a megcsömörlött „nemesek és hívőkodók” példáját idézi, akiknek azért nem ízlik az étel, mert nem dolgoznak, s így nem is éhesek.

A Demeter szájából elhangzó központi kijelentés első fele (nincsen jobb, nincsen jobb, hogy az ember az ő hivatalja szerint vigyázzon és dolgot tegyen) Luther nézeteihez közeli. Luther 1519-ben jelentette meg három sermo a szentségekről című munkáját²². Luther a keresztség szentségének felvételekor a mersio-t, a teljes belemerítést tartja helyesnek, s megállapítja, hogy három dologra kell figyelni: a jelre (Zeichen), a jelentésre (Bedeutung) és a hitre (Glaube). A jel abból áll, hogy az embert az Atya, a Fiú és a Szentlélek nevében elmerítik a vízben, de nem hagyják benne, hanem kiemelik onnan. A jelentés pedig abból, hogy óember, és a vértől és büntől való születés egészen megfojtatik Isten kegyelme által a keresztségben, új ember jön elő és támad fel. Luther arra figyelmeztet, hogy: „A

²² Luther később csupán a keresztséget és az úrvacsorát ismerte el szentségnek.

keresztség jelentése, a bűnöknek a meghalása, vagy megfulladása ebben az életben nem megy végbe teljesen, amíg az ember test szerint is meg nem hal, és teljesen porrá nem lesz. A sacramentum vagy a keresztség jele már megtörtént, ezt szemünkkel látjuk. A jelentés, azaz a leki keresztség: a bűnök megfulladása, állandóan tart, amíg élünk²³. Amíg az ember a bűnös testben él, nincs egészen bűnök nélkül. A keresztség valódi értelme tehát az, hogy amikor az ember a keresztség szentségének és jelentésének átadja magát, azaz bűneivel együtt meg akar halni, Isten elfogadja ezt tőle, és kiönti rá kegyelmét és Szentlelkét. A keresztségben Isten szövetséget köt az emberrel, és amíg ez a szövetség fennáll, kötelezi magát arra, hogy azokat a bűnöket, melyek még a keresztség felvétele után az emberben maradtak, nem számítja be neki. Az embernek erősen kell bíznia Isten szövetségében: „(...) Erősen hinnünk kell abban, hogy a szentség nem csupán jelzi a halált és az utolsó napon való feltámadást, amely által az ember újjá lesz, hogy azután bűn nélkül örökké éljünk, hanem ezt már bizonyosan elkezdte és eszközli is²⁴. Arra kérdésre, hogy vajon a keresztségi fogadalom nagyobb-e, mint a papi vagy szerzetesi fogadalom, Luther azt válaszolja, hogy a keresztség minden fogadalomnál nagyobb, ebből következik, hogy bár keresztségben mindannyian ugyanazt fogadjuk meg: „hogy mi Isten cselekedete és kegyelme által a bűnöket megöldökljük és szentté leszünk²⁵, a keresztség követésére nem egyetlen mód vagy életrend létezik, „mindenkinek meg kell vizsgálnia, hogy melyik életrendben tudja bűnét leginkább megöldökölni és természetét fékentartani²⁶. Heltai a megigazolást Lutherhez hasonlóan egy választott életrendben való kitartással azonosítja, s elképzelése abban is hasonlít a Lutherére, hogy felfogása szerint nem egyetlen igaz életrend létezik.

A hetedik fejezetben Heltai Franck négy fejezetének érvelését foglalja össze. Antal, mint mondja, minden dologról csupán rövidedően szól, mert szombat lévén, még a borbélyhoz is el kell menniük. Luther a keresztény ember életét a bűnnel való állandó harcra írta le, Heltai ennek ellenére a részegségből következő hitságos beszédet elítélő részből nem fordítja le azt a gondolatmenetet, melyben Franck az evangéliumi bűnöst (Evanguelischer Sünder), megkülönbözteti a világ gyermekétől (weltkind), az első élete végéig harcot vív a bűnnel, a második pedig nyakig merül

²³ Luther Márton: A keresztség szentségéről, in: Luther Márton: Bűnbánat, Keresztség, Úrvacsora, Három sermo a szentségekről 1519, Magyarországi Luther Szövetség, 1994., 22.

²⁴ Luther Márton: 25.

²⁵ Luther Márton: i.m., 29.

²⁶ Luther Márton: i.m., 29.

benne: „Das ist der vnderschaid zwischen einem Euangelischen sündner vnd weltkind / Wer nun mit sünd in keinem kampff stehet / der ist kein Christ / vmnd von wegen des stetes krieges / den die Christen mit der sünd haben / wirt jhn die sünd nicht zuogerechnet vnd für sünd gehalten.” (398.) A részegségből származó további bűnök, a harag és öszveveszés tárgyalása után Antal megjegyzi, hogy az öldöklésről, lopásról, botránkoztatásról nem szükséges hosszan szólniuk, hiszen mindennap látják szemükkel. A részegesek gonosz példáját említi még röviden, majd Demeter így szól: „Adná az Úristen, én édes Antal uram, hogy e széles világ megértenéje oly formán, mint te érted e nagy bűnnek, a részegségnek és tobzódásnak nagy voltát. Bizony jobb életbe volna e világ, mind lélek szerént, mind test szerént. Én igen köszönöm tekegyelmednek, hogy az igazságnak útjára hoztála te jó oktatásod és tanításod által. Immár józanon akarok élni az Úristennek kegyelméből, és imádkozom szüntelen.” (64.) Antal válaszában a Szentlélek tanításához nyújtott segítségét emeli ki: „Hála legyen az Úristennek, mert ő művelte ezt az ő nagy kegyelmességéből, hogy Szentlelket adott az oktatásom- és tanításomhoz. Mert ha ezt nem művelte volna, nem fogott volna rajtad sem pirongatás, sem oktatás sem tanítás.” (64.) Majd arra inti Demetert, ha valahol hallja, hogy Isten igéjét prédikálják, oda siessen, mert e tudományon kívül senki nem üdvözülhet. Demeter válaszában megerősíti, hogy nyilvánértette ezt, majd buzgón a megigazulás módjára kérdez, miként kell az úrvacsorával élni. Antal későbbre hátrítja ennek oktatását.

6. A Reformationsdialog előszavai gyakran a fikciót hitelesítő elemeket tartalmaznak²⁷. Heltai a munkájához csatolt ajánlásában nem a fikció hitelesítésére vállalkozik, hanem inkább műve helyes olvasatát adja meg. A köszöntőformula után az előszó "az idő elrendeléséről" szóló gondolatokba vált át: "Az elmúlt napokban, mikor ültük volna a mi urunk Jézus Krisztusnak születésének napját, kezdék az időről gondolkodni, mely nemesen rendelték a régi szent jámborok azt a hitnek ágai szerént, hogy ugyan rendszerént majd minden ágáról egész esztendő által prédikálhatnak. (...) Ők kedig rendelték az időt oly formán, csak a szegény községért, hogy e renddel inkább vihessék a szegény igyügyűeket a hitnek ágainak ismerésére és megtanulására." A hajdani és a mostani képmutatókkal, a katolikus klerikusokkal

²⁷ Balázs Mihály utal arra, hogy a Reformationsdialog későbbi fejleményében előfordul, a munka prózai bevezetőjében hogy a dialógus kinyomtatását a cselekménnyel is kapcsolatba hozott kerettörténet indokolja meg. (Balázs Mihály: i.m., 190.)

szemben a régi jámborok "nem múltották el az innepnapokat a sok külemb-külemb emberektől találtatott pepecselésekkel". Jól tudták, hogy csak Jézus tanítása fontos: "csak az egyetlen egy szükség, kit Magdaléna a mi urunk Jézus Krisztus lábainál ülve hallgat vala". A községnek Mária, a prédikátornak pedig a prédikátor szerepét tulajdonítja. Az idő isteni rendelésébe az ördög is beleavatkozott: "az ő szerzését elegyítette az Úristennek szerzésével". "Egész esztendő által önekije is elrendelt ideje vagon", például a farsang és a regölőhét. "Akkor isznak az emberek, tobzódnak, lakoznak, és külemb-külembféle heábavaló költséget művelnek". Az emberek nem tudják, mint tesznek: "Száz közül sem gondolja egy, mely igen nagy bűn legyen a részegség és tobzódás." Szertartásként, rítusként írja le mindkét szolgálatot, mégpedig olyanként, amelynek értelmét a rítust cerebrálók nem tudják.

Művével az emberek fölvilágosítására vállalkozik a célból, hogy a keresztyén tanítást megismerve, tévedésüket elhagyva tudatosan törekedjenek a jó életre. A könyv megírását és kiadását tanító feladata részének tekinti. Előszavában olyan szerzőként mutatja be önmagát, akinek magatartását a olvasói elé követendő példaként állított normák alakítják ki, a hivatala helyén munkálkodó prédikátor életvitelét tulajdonítva önmagának a munka erőteljesen anagogikus befogadását sugallja az olvasónak.

Franck antropológiai kérdésselvetését Heltai kegyességi kérdésként értelmezte át és a lutheri álláspontra vezette vissza. Az exordiumok és a napok záradékai gyakorlati útmutatást is tartalmaznak. A *Dialogus* szemléletében a lutheri életrend a gyarapodó, takarékos és józan polgári életmód jegyeit is viseli.

Tézisek

A dolgozat a Heltai Gáspár életművét a 16. század szórakoztató olvasmányainak kontextusában tárgyaló, *A 16. század magyar szépprózája (Heltai Gáspár Százfabulája a korabeli szórakoztató olvasmányok tükrében)* című, készülő doktori értekezés egyik fejezete, Heltai első önállóan tartott munkáját, a keresztény kegyesség hibáit ostorozó, 1552-ben megjelent *A részegségnek és tobzódásnak veszedelmes voltáról való Dialogust* értelmezi. A kolozsvári író Sebastian Francknak, a lutheri reformáció utáni évtizedben kialakult spiritualista irányzat egyik legjelentősebb képviselőjének korai *Laster der Trunckenheit* című, először 1531-ben kiadott traktátusát fordította, pontosabban dolgozta át. A szakirodalom mindenekelőtt Heltainak a prózai értekezést fiktív párbeszéddé alakító narratív eljárásait vizsgálta, a forrásműnek és szerzőjének bemutatása háttérben maradt a tanulmányokban. Az is a szakirodalom adóssága, hogy német és a magyar munkát senki sem vetette össze tüzetesen, így annak a kérdése sem merülhetett föl, hogy a két munka azonos teológiai nézeteket közvetít-e. Heltai a munka ajánlásában kiemelte, a részegség és tobzódás bűnének iszonyú voltát saját felfogása szerint („az én ítéletem szerint”) szerint mutatta be.

Franck értekezését Wolff von von Heßbergnek, Colmburg tanácsosának ajánlja, az ő megigazulását kívánja elősegíteni. A traktátus beszédhelyzetében mindvégig hozzá intézi szavait, meggyőzésére törekszik, ellenvetéseket fogalmaz meg a nevében. Heltai a forrásmű látens párbeszédhelyzetét formálta valódi dialógussá, Franck narrátorának szólamából az igaz életű Antal szerepét alkotta meg, a nemesúr lehetséges közbevetéseiből pedig a züllött, ám Antal hatására jó útra térő Demeter alakját hozta létre. Heltai a fikciós eljárás segítségével Franck teológiai tanításától eltérő tanítást közvetíthetett. A megigazulás Francknál nyitott és egzisztenciális átalakulás feltételéhez kötött folyamatát Heltai szereplői magatartásában megvalósult állapotként, magatartásként mutathatta be.

A forrásmű és magyar változatának összevetésével azt próbálom alátámasztani, hogy Heltai módosításai, kihagyásai, hozzátoldásai révén Franck spiritualista elemeket tartalmazó teológiai álláspontját a lutherihez közelítette.